

4. Отчёт попечителя Киевского Учебного Округа о состоянии учебных заведений округа за 1898 год. – К., 1899. – 145 с.
5. Протокол заседания общего собрания Санкт-Петербургского Родительского Кружка 6-го февраля 1910 года // Воспитание и обучение. – 1910. – № 10. – С. 310 – 312.
6. Пятковский А. Библиография // Народная школа. – 1880. – № 3. – С. 47 – 48.
7. Съезд начальных народных учителей С.-Пб. губернии // Народная школа. – 1881. – № 1. – С. 44 – 46.
8. Тихомиров Д. Школа и жизнь // Народная школа. – 1880. – № 1. – С. 18 – 19.
9. Щербаков Ф. О внеклассном чтении воспитанников средне учебных заведений // Воспитание и обучение. – 1890. – № 5 – 6. – С. 161 – 186.

УДК 37.033

Т.О. Усатих

Сумський державний

педагогічний університет

ДІЯЛЬНІСНО-ПРАКТИЧНЕ НАПРАВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті аналізуються особливості екологічного виховання учнів у системі позашкільної освіти. Підкреслюється діяльнісно-практичне направлення освітньо-виховної роботи в позашкільних закладах еколого-натуралістичного профілю. Зосереджується увага на принципах, реалізація яких забезпечує творчу самореалізацію учнів у позашкільній системі освіти.

В статье анализируются особенности экологического воспитания учеников в системе внешкольного образования. Подчеркивается практическое направление образовательно-воспитательной работы во внешкольных учреждениях эколого-натуралистического профиля. Акцентируется внимание на принципах, реализация которых обеспечивает творческую самореализацию учеников во внешкольной системе образования.

The peculiarities of ecological education in the system of out-of-school education are analysed in the article. The author highlights the practically - active approach of educational work at out-of-school establishments in the ecologically - naturalistic field. Much attention is devoted to the principals that provide pupils' creative self-realization in the system of out-of-school education.

Постановка проблеми. Екологічна ситуація, що склалася в Україні сьогодні, є наслідком багатьох чинників. Це і споживацький підхід до природи, і природоруйнівний тип індустріального розвитку, і некомпетентність відповідних служб тощо. Але якщо проаналізувати проблему глибше, то виявляється, що є ще одна і, мабуть, найсуттєвіша причина екологічної кризи – глобальне падіння духовності й моральності, низький рівень екологічної освіти й виховання, загалом екологічної культури переважної більшості населення [5, 169]. Сьогодні вже є загально визнаним факт, що вихід із становища, що

склалося в системі “людина – навколишнє середовище”, полягає у систематичній і планомірній роботі, спрямованій на формування принципово нового ставлення людини до довкілля, яке ґрунтується на екологічній культурі.

Аналіз актуальних досліджень. Поняття “екологічна культура” синтезує в собі найкращі досягнення людської цивілізації з питань гармонізації стосунків суспільства і природи і розглядається як складова загальної культури особистості й усього суспільства. Вона носить історичний характер і закріплюється в етичних нормах, звичаях, у стійких стереотипних стосунках людини і природи та в її поведінці у природному середовищі. Від рівня екологічної культури людства, у першу чергу молоді, залежить вирішення глобальної екологічної проблеми.

На думку О.І. Салтовського, екологічна культура – це “своєрідний “кодекс поведінки”, що лежить в основі екологічної діяльності й екологічної поведінки кожної людини [4, 145]. Головною специфічною рисою екологічної культури є те, що вона не утворюється стихійно. Екологічну культуру неможливо сформувавши без наявних у людини знань і переконань, які регулюють практичну діяльність особистості у навколишньому середовищі та є показниками свідомого і відповідального ставлення до природи. На нашу думку, дієвим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання і екологічна діяльність.

На основі зазначеного вище необхідним є визначення сутності таких провідних понять як “екологічна освіта” та “екологічне виховання”.

Екологічна освіта – це неперервний процес засвоєння учнями знань, цінностей і понять, спрямований на осмислення й оцінку взаємозв’язків між людьми, їх культурою і навколишнім середовищем, що забезпечує поступальний розвиток навичок прийняття екологічно доцільних рішень, а також засвоєння відповідних правил поведінки в довкіллі.

У зв’язку з цим сутність поняття “**екологічне виховання**” можна розглядати як безперервний навчально-виховний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм і правил суспільства щодо природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого ставлення до всього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля. На думку О.І. Салтовського, метою цього психолого-педагогічного процесу є формування в індивіда не лише

наукових знань, а й певних переконань, моральних принципів, що визначають його життєву позицію та поведінку у сфері охорони оточуючого середовища та раціонального використання природних ресурсів, екологічної культури окремих громадян і всього суспільства в цілому [4, 151].

Загальна мета екологічного виховання учнів може бути реалізована через систему завдань:

- формування в учнів розуміння необхідності гармонії людини з природою;
- оволодіння знаннями про природу (зокрема свого краю);
- виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство, основу життя на Землі;
- формування готовності до активної екологічної діяльності та основ глобального екологічного мислення [6, 9].

Важливим фактором екологічного виховання, на думку В.В. Вербицького, є необхідність застосування на практиці набутих знань і вмінь поведінки школярів і учнівської молоді у природному середовищі для здійснення природоохоронної роботи [1, 87 – 88]. Відомо, що саме практична діяльність збагачує її учасників безпосередніми знаннями про довкілля. У процесі соціально-екологічної діяльності такі знання доходять до рівня вмінь і навичок і можуть стати реальною основою переконань, гарантією розумового ставлення особистості до природи. Таким чином, екологічна діяльність є центральним елементом екологічної культури і показником її рівня.

Наприкінці ХХ століття для вітчизняної педагогічної науки характерним було вживання такого терміна, як “екологічна освіта і виховання”, який застосовується і до сьогодні. Однак сьогодні науковцями і педагогами як України, так і інших держав надається перевага терміну “екологічна освіта” (розуміючи, що у своїй структурі він нерозривний з “вихованням” особистості) як такому, що найбільш повно відображає сучасне уявлення про комплексне вирішення проблем взаємодії суспільства і природи та вирішальну роль практичної діяльності особистості з вивчення й охорони довкілля.

Слід зауважити, що результати психолого-педагогічних досліджень цієї проблеми свідчать про недостатню педагогічну ефективність екологічної освіти і виховання учнів у навчально-виховному процесі як загальноосвітніх установ, так і в позашкільних закладах, що не забезпечує належних умов для

інтелектуального розвитку дитини (недостатній рівень екологічних знань); формування системи цінностей особистості щодо природи (усвідомлення нею цінності окремих об'єктів і природи в цілому, їх значення у власному інтелектуальному і духовному розвитку не визначається як пріоритет, що унеможливорює ефективний аналіз і критичне оцінювання власної поведінки і діяльності у природі щодо розв'язання місцевих екологічних проблем); реалізації здобутих знань, інтелектуальних умінь і навичок у конкретній природоохоронній роботі (переважна більшість учнів не можуть чітко визначити напрями і сутність власних зусиль з охорони довкілля) [3, 137 – 138].

Виклад основного матеріалу. Якісно нова система національної освіти має забезпечити підготовку молодого покоління, спроможного вийти зі стану екологічної кризи, подолавши споживацьке ставлення до природи. У сучасних умовах екологічний імператив повинен зайняти провідне місце в людській свідомості – як життєво необхідний. Процес екологізації суспільної свідомості вимагає інноваційного підходу до організації екологічної освіти і виховання.

Освіта і виховання у галузі навколишнього середовища розглядаються нині на міжнародному рівні як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Проте його центральною ланкою є школа, оскільки саме у шкільні роки формування особистості відбувається найінтенсивніше. Вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що для забезпечення сприятливих умов формування різнобічно розвинутої в екологічному відношенні особистості необхідний взаємозв'язок формальної (шкільної) і неформальної (позашкільної) системи освіти.

Останнім часом у педагогічній науці посилилась увага до дослідження проблем позашкільної освіти. Для більш глибокого і різнобічного вивчення проблеми екологічної освіти і виховання молоді в системі позашкільної освіти вважаємо необхідним звернутися до аналізу історико-педагогічної та психологічної літератури, висвітлити сучасні погляди на невирішені питання з вищевказаної проблеми.

Отже, **метою статті** є теоретичне обґрунтування можливостей освітньо-виховного середовища позашкільних закладів як умови формування екологічно свідомої особистості.

Найбільш вагомий внесок у розробку теоретичної бази позашкільної та позакласної виховної роботи внесли наукові праці Л. Балясної, І. Вінниченко, В. Кеменя, К. Корсак, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Т. Сущенко й

інших. Розробці питань теорії позашкільного педагогічного процесу присвячені роботи дослідників О. Біляєва, І. Зязюна, К. Делікатного, В. Оніщука. Проблема соціально-педагогічних засад, розвитку позашкільної педагогічної освіти, дослідницької роботи учнів з екології в позашкільних установах і школах та виховання пізнавальних інтересів у підлітків у позашкільній роботі присвячені дослідження В. Береки, Н. Заверико, Г. Пустовіта, Т. Сущенко.

Дослідники майже одноставно констатують той факт, що шкільний курс з домінуванням дидактичної спрямованості, на жаль, не здатний забезпечити розвиток емоційно-ціннісних настановлень на взаємодію дітей із довкіллям, а також запропонувати необхідні умови для організації екологічно доцільної діяльності учнів у природі. Деякі переваги у вирішенні цих проблем мають позашкільні заклади еколого-натуралістичного спрямування. Головними серед них є широкі можливості щодо вільного вибору улюблених занять, забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, створення умов для здобуття додаткових знань і формування практичних умінь і навичок. Одночасно діяльність позашкільних навчальних закладів тісно пов'язана з місцевими екологічними умовами, які мають життєво важливе значення для всього суспільства, членом якого стануть самі діти. Крім того, учні мають можливість не лише вивчати й обговорювати екологічні проблеми і шляхи їх вирішення, а й брати активну участь у виконанні конкретних завдань з охорони навколишнього середовища. Невід'ємним елементом навчально-виховного процесу в позашкільних закладах є його творчий (креативний) характер.

Такі переваги позашкільної системи освіти, на нашу думку, дуже важливі для нашої держави. Соціальні та духовні зміни, що відбуваються в Україні, зумовили необхідність модернізації змісту освіти, загальнотеоретичною основою якої на сьогодні є парадигма *особистісно зорієнтованого виховання*, сутність якої полягає у формуванні наукових уявлень про потреби особистості, суспільства та особливості їх взаємодії; можливі цілі та завдання освіти і виховання в особистісному і соціальному аспектах. Актуальність реформування змісту позашкільної освіти посилюється тим, що ця система орієнтована на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне і соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації та творчих здібностей [2, 14].

Отже, позашкільна освіта має розглядатись як така, що виявляє

найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних і освітньо-виховних інституціях, де позашкільні заклади мають стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації та професійного самовизначення.

Наведені докази переваг еколого-виховної роботи з учнями в позанавчальний час підтверджують високу зацікавленість ними педагогічної громадськості різних країн світу, оскільки вона дає змогу повніше враховувати знання й інтереси школярів, їхні пізнавальні та інтелектуальні можливості, використання набутих знань, умінь і навичок у практичній діяльності з охорони навколишнього середовища. Проте основна перевага організації позашкільних форм практичної діяльності учнів полягає в розширенні безпосередніх контактів з природою та реальною можливістю побачити результати своєї роботи. У зв'язку з цим екологічне виховання має широкі можливості для розвитку соціальної активності школярів, їхньої самостійності, усвідомлення природи як системи цілої низки цінностей, розвиває здатність до моральних оцінок як індивідуального, так і суспільного ставлення до навколишнього середовища.

Екологічна освіта і виховання в позашкільних закладах освіти забезпечується завдяки цілісній педагогічній системі, до складу якої входять принципи і зміст екологічної освіти і виховання, форми, методи та засоби їх реалізації.

Важливе значення мають принципи освітньо-виховної роботи як вихідні положення, що визначають різні аспекти навчання та виховання – зміст, методи, засоби та форми. Багатоваріативність змісту екологічної освіти і виховання, значне розмаїття форм і авторських педагогічних методик його реалізації у позашкільних навчальних закладах свідчать про певні відмінності в застосуванні традиційних принципів організації навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу порівняно із загальноосвітньою школою. Аналіз науково-методичної літератури дозволив констатувати, що, крім загальновизнаних дидактичних принципів, у позашкільній освітньо-виховній системі використовуються специфічні принципи освіти і виховання. До них можна віднести:

1. Принцип *цілісності*, який сприяє формуванню у школярів розуміння єдності та цілісності соціокультурного і соціоприродного середовища, взаємозв'язку і взаємозалежностей його складових у процесах і явищах, що в

них відбуваються; розкриттю місця і ролі людини, а також її діяльності у навколишньому середовищі у двох якостях – як біологічно залежної одиниці і як могутньої геологічної сили в цілісній, еволюційно збалансованій системі.

2. Принцип *неперервності* сприяє формуванню у школярів стійкого інтересу, потреби в постійному поповненні знань і вдосконаленні практичних умінь і навичок екологічно доцільної поведінки і діяльності в навколишньому середовищі з дошкільного віку та протягом усього життя.

3. Принцип *багатоукладності* та *варіативності* забезпечує оптимальні умови і можливість вибору напрямів, часу і змісту, форм організації позашкільної освіти та методів її здійснення відповідно до освітніх потреб, особистісних інтересів, здібностей і нахилів дитини.

4. Принципи *міждисциплінарності* й *інтегративності*. Вони виступають провідними принципами конструювання змісту екологічної освіти і виховання у позашкільних закладах освіти, забезпечують тісний зв'язок принципів цілісності, неперервності й наступності у побудові змісту позашкільної освіти, розкритті єдності та взаємозв'язку соціального і природного середовищ у навчально-виховному процесі позашкільного закладу. Їхнє завдання – сприяти усвідомленню школярами універсальної цілісності природи.

5. Принцип *регіональності* сприяє формуванню цілісного уявлення школярів про динаміку проблем взаємодії людини і суспільства з навколишнім середовищем на місцевому, регіональному і глобальному рівнях.

6. Принцип *добровільності і доступності* передбачає право вибору особистістю напрямів, змісту, форм, методів і навіть часу на задоволення власних інтересів і освітніх потреб, здобуття додаткових знань, умінь і навичок екологічного змісту, сприяє творчій самореалізації, духовному зростанню та професійній орієнтації та допрофесійної підготовки учнів до активної екологічно доцільної діяльності в соціоприродному середовищі.

7. Принцип *гуманізації стосунків між людиною і природою* сприяє формуванню, насамперед, глибинних основ моральної поведінки особистості у довкіллі, визнання й усвідомлення нею незаперечної цінності об'єктів природи, що забезпечує в кінцевому результаті формування активної життєвої позиції щодо розв'язання екологічних проблем.

8. Принцип *оптимального вибору* змісту, форм, методів і засобів здобуття позашкільної освіти відповідно до освітніх запитів, інтересів і

можливостей особистості, який надає можливість значно підвищити загальну педагогічну ефективність навчально-виховного процесу позашкільного закладу.

9. Принцип *спрямованості на розвиток діяльнісно-практичної сфери особистості* є одним із провідних принципів реалізації на практиці здобутих учнями знань екологічного змісту шляхом залучення їх до природоохоронної роботи. Він свідчить про *практичну спрямованість* екологічної освіти та виховання в позашкільних закладах, що дає змогу створити сприятливі умови для:

- безпосереднього залучення учнів у вільний від навчання час до вдосконалення практичних умінь екологічного спрямування, основою яких є творче використання ними набутих теоретичних знань у повсякденному житті;

- поєднання дослідницької діяльності школярів з їхньою практичною природоохоронною роботою в довіллі;

- самостійної (індивідуальної) навчальної, дослідницької та природоохоронної роботи;

- співпраці дітей і їхніх батьків у вирішенні екологічних проблем на локальному рівні;

- надання доцільної педагогічної допомоги та керівництва у процесі діяльності школярів у навколишньому середовищі [3, 234 – 241].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що позашкільні заклади відіграють важливу роль у системі освіти і виховання учнівської молоді і значною мірою сприяють формуванню її ціннісних, моральних і професійних орієнтацій. Вони мають численні переваги порівняно із загальноосвітньою школою у практичній реалізації змісту і завдань екологічної освіти і виховання учнів, постають однією з провідних інституцій національної системи освіти і виховання у вільний від навчання час. Тому позашкільна освіта не може розглядатись як доповнення до школи, бо цей вид освітньо-виховної роботи – самостійний і ніколи жодною школою замінений не буде, оскільки чим вищий якісний рівень шкільної освіти, тим ширшим стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості, а їх загальноосвітня школа задовольнити не може.

За такого підходу більш доцільним стає взаємозв'язок позашкільної та шкільної екологічної освіти, який розглядається як неперервний процес засвоєння цінностей і понять, спрямованих на формування умінь і стосунків, необхідних для осмислення й оцінки взаємозв'язків між людиною, її культурою і навколишнім середовищем, що передбачає розвиток умінь приймати екологічно доцільні рішення і мають на меті засвоєння відповідних правил

поведінки в навколишньому середовищі та формування в кінцевому результаті екологічної культури особистості [3, 14].

Розглянуті у статті положення вказують на актуальність даної проблеми, необхідність її подальшого дослідження у різних аспектах, зокрема під час вивчення специфічних, притаманних лише позашкільним навчальним закладам практичних форм організації вивчення й охорони учнями природи безпосередньо в довкіллі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вербицький В.В. Методологічні основи розвитку практичного розуму школяра. – К.: СМП “Аверс”, 2007. – 124 с.
2. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта: сутність, мета, перспективи // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 14 – 18.
3. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
4. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 382 с.
5. Толстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. – К.: Знання України, 2001. – 333 с.
6. Христофор А. Сутність і дидактичні можливості екологічного виховання // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 9 – 10.

УДК 371.385

Н.М. Усенко

*Сумський державний
педагогічний університет*

ЕВРИСТИЧНЕ НАВЧАННЯ – ВАЖЛИВИЙ ДИДАКТИЧНИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ УЧНІВ

У статті розглядається проблема евристичного навчання як важливого дидактичного чинника у формуванні пізнавальної самостійності в учнів. Здійснюється аналіз поглядів різних авторів на специфіку та можливості евристичного навчання і з'ясовуються способи формування пізнавальної самостійності в умовах цієї технології.

В статье рассматривается проблема эвристического обучения как важный дидактический фактор в формировании познавательной самостоятельности в учащихся. Осуществляется анализ взглядов разных авторов на специфику и возможности эвристического обучения и выясняются способы формирования познавательной самостоятельности в условиях этой технологии.

This article is devoted to the problem of heuristic education as an important didactic reason in forming cognitive independence of pupils. The author has analysed of different authors' points of view concerning the specific character and opportunities of heuristic education and tried to find out the methods of forming cognitive independence on the conditions of this technology.